

DAUGISKAITINIŲ IR VIENASKAITINIŲ KREIPIMOSI FORMŲ KONKURENCIJA VIEŠOJOJE SAKY TINĖJE VARTOSEN OJE (sociolinguvistinis aspektas)

ĮVADAS

Su viešąja vartosen a paprastai siejama daugiskaitinė kreipimosi į individualų adresatą forma – vadinamoji mandagumo daugiskaita, reišk iama įvardžiu *jūs* bei atitinkama veiksmažodžio asmens forma ir leidžianti dažniausiai nepažįstamiems adresantui ir adresatui išlaikyti atstumą, perteikti pagarbius, oficialius santykius (žr. Župerka 1997: 45; Čepaitienė 2007: 27, 83, 85tt.). Tokie santykiai siejami su distancine mandagumo strategija (plačiau žr. Brown, Levinson 1987; Карасик 2002)¹.

Senasis lietuvių aukštuomenės bendravimo stilius neišk liko ir beveik nėra fiksuotas. Manoma, kad dabartinei viešajai vartosenai būdinga distancinė mandagumo raiška – kreipimasis mandagumo daugiskaita, vardu ir pavarde, pareigas ir visuomeninę padėtį įvardijančiais žodžiais su priedėliu *ponas*, *-ia* ar *gerbiamas*, *-a*, nepriklausomai nuo pašnekovų amžiaus ir lyties, grąžina

¹ Mandagumo strategijos kūrėjai Penelopė Brown ir Stephenas Levinsonas teigia, kad mandagumo raišką lemia dvejopas bendravimo būdas: pozityvusis (*positive politeness*), kai rodomas draugiškumas, artumas, ir negatyvusis (*negative politeness*), kai rodoma pagarba, išlaikomas atstumas (Brown, Levinson 1978, 1987). Lietuvių kalbos etiketo tyrėja Giedrė Čepaitienė pozityviąją mandagumo raišką argumentuotai siūlo vadinti *kontaktine*, o negatyviąją – *distancine mandagumo strategija* (žr. Čepaitienė 2007: 25). Minėtieji terminai lietuviškuose darbuose kol kas įvairuoja, plg. (*distancinė*, *kontaktinė*) *mandagumo strategija* arba trumpiau (*distancinis*, *kontaktinis*) *mandagumas* (Čepaitienė 2007; Gudavičienė 2007; Hilbig 2007, 2008 (kaip metakalbinis komentaras); Girčienė, Skvorčiūtė 2009) ir (*negatyvusis*, *pozityvusis*) *mandagumas* (Džežulskienė 1994; Girčienė, Kupčinskaitė-Ryklienė 2005; Hilbig 2008, 2009).

nepriklausomybės laikų tradicijas (Čepaitienė 2007: 79, 85). Sociolingvistiinių duomenų apie kreipimosi formų funkcionavimo viešojoje vartosenoje tradiciją teikia ir įvardžių tyrimas, išryškinantis buitinės ir dalykinės aplinkos lemiamus skirtumus. Apibendrintai pasakytina, kad dalykinėms situacijoms svarbiausias yra statuso veiksnys – familiariai (*tu*) gali būti kreipiamasi tik į žemesnę socialinę padėtį užimančius asmenis (Rosinas 1996: 43–44). Bet dabartinės viešosios vartosenos tyrimai rodo didesnę slinktį kontaktinės mandagumo strategijos, kurios žymikliu laikoma ir familiari vienaskaita, link. Vienaskaitinių kreipimosi į adresatą formų užfiksuota tiek rašytinėje, tiek sakytinėje viešojoje vartosenoje: užsakomuosiuose reklaminiuose straipsniuose (Marcinkevičienė 2004), žurnalų reklamose (Girčienė, Kupčinskaitė-Ryklienė 2005) ir redakciniuose straipsniuose (Girčienė 2009), TV pokalbių laidose (Čepaitienė 2007: 79–80, 88–89, 110; Girčienė, Skvorčiūtė 2009: 41, 43, 46). Anot Giedrės Čepaitienės, „pamažu nutrinamos ribos tarp viešojo ir buitinio šnekos akto, kalbant viešai vartojamos familiarios, tik buotinei kalbai tinkamos formos“ (Čepaitienė 2007: 80).

Panašius vienaskaitinės formos polinkius įvardija ir kitų kalbų, išlaikiusių vienaskaitos ir mandagumo daugiskaitos opoziciją, tyrėjai. Netgi daroma prielaida, kad vienaskaitinė adresato įvardijimo forma gali išstumti su ja konkuruojančią daugiskaitinę formą, nes nuo XX a. pabaigos svarbesnis tampa artumo, o ne pagarbos veiksnys. Nustatytas ryšys tarp pažiūrų ir vieno ar kito varianto pasirinkimo: konservatyvesni kalbos vartotojai dažniau renkasi daugiskaitą, o liberalesni – vienaskaitą (Marcinkevičienė 1994: 50–51). Kreipimosi formos pasirinkimas priklauso ir nuo kitų veiksnių: adresanto ir adresato amžiaus, lyties, išsilavinimo, pažinties laipsnio, socialinių santykių hierarchijos², socialinių vaidmenų; kalbėjimo aplinkybių – viešo ar privataus bendravimo pobūdžio, komunikacinės situacijos (a)simetrijos, dialogo ar polilogo ir kt. (plačiau žr. Boissevain 1987: 167tt.; Džežulskienė 1994: 57tt.; Grumadienė 1994; Marcinkevičienė 1994: 48–51, 2004; Karaliūnas 1997: 105–106tt.; Vilkenė 1998; Romaine 2000; Čepaitienė 2007: 72, 78–83, 109–110tt.).

Šio straipsnio tikslas – remiantis kiekybinės ir kokybinės TV pokalbių laidų analizės duomenimis, sociolingvistiniu aspektu aptarti daugiskaitinių ir vienaskaitinių kreipimosi į adresatą formų konkurenciją viešojoje sakytinėje

² Komunikacijos akto dalyvių ryšiai gali būti nehierarchiniai – tapatūs, horizontalūs, t. y. simetriški, žymintys solidarumą, ir hierarchiniai – netapatūs, vertikalūs, t. y. asimetriški, įkūnijantys galią (plačiau žr. Marcinkevičienė 2004; Čepaitienė 2007: 33).

nėje vartosenoje. Tyrimui pasirinkta viešąją sakytinę vartoseną³ reprezentuojanti medžiaga – įvairialypiam adresatui skirtos visuomeninio ir asmeninio, pramoginio pobūdžio TV pokalbių laidos. Tirta generalinė visuma – visos visų Lietuvos transliuotojų savaitinės pokalbių laidos, rodytos nuo 2009 m. sausio 26 d. iki 2009 m. kovo 11 d. (kiekvienos iš jų po du egzempliorius)⁴. Tai – 1) visuomeninius klausimus nagrinėjančios debatų, diskusijų ir pokalbių laidos; 2) asmeninius dalykus sprendžiančios ir pramoginės (vaikų) pokalbių laidos. Iš viso tirta 19 skirtingų pavadinimų laidų, bendras jų skaičius – 38, trukmė ~ 32 val. Iš jų: 24 įrašai (12 skirtingų laidų⁵ po 2 įrašus) visuomeninio pobūdžio laidų, kurių bendra trukmė 18 val. (18 įrašų ~ po 50 min.; 6 įrašai ~ po 30 min.); 14 įrašų (7 skirtingos laidos po 2 įrašus) pramoginio pobūdžio laidų, kurių bendra trukmė 14 val. (4 įrašai ~ po 120 min.; 4 įrašai ~ po 50 min.; 6 įrašai ~ po 30 min.).

Laidos transkribuotos pagal CHILDES (*Child Language Data Exchange Systems*) metodiką, skirtą sakytinės kalbos duomenims kaupti ir analizuoti. Pokalbių dalyviai koduoti (personalijos neįvardijamos) pagal sociolingvistikai tyrimui svarbius veiksnius – lytį, socialinį vaidmenį (dažnai netiesiogiai taip nurodomas ir (numanomas) išsilavinimas), amžiaus grupę ir kt., pvz.: VYR.VED*III, t. y. vyras, atliekantis laidos vedėjo vaidmenį (tai dažniausiai aukštąjį išsilavinimą turintis žurnalistas), priklausantis III (25–34 m.) sociolingvistiškai apibrėžtai amžiaus grupei (žr. 3 lentelę); MOT.PSICHOL*V, t. y. moteris, laidos dalyvė, atliekanti eksperto, šiuo atveju psichologijos srities, vaidmenį (ekspertai dažniausiai taip pat aukštąjį išsilavinimą turintys tam tikros srities specialistai), priklausanti V (45–59 m.) amžiaus grupei.

Laidose dalyvavo 218 įvairaus išsilavinimo žmonių – beveik po lygiai vyrų ir moterų nuo 10-ies iki 75-erių metų. Iš viso į skirtingus adresatus daugiskaitine ir vienaskaitine kreipimosi formomis kartu buvo kreiptasi 290 kartų⁶.

Interpretuojant šią pagrindinę empirinę medžiagą, remtasi lietuvių ir latvių projekto „Baltų sociolingvistika (*BalSoc*): kalbinė visuomenės savimonė

³ Dėl sąvokų *sakytinė kalba* ir *viešoji vartoseną* žr. Miliūnaitė 2009: 34–35, 38–39.

⁴ Šio straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja Kristinai Skvorčiūtei, leidusiai sukaupę vertingą empirinę medžiagą (žr. Skvorčiūtė 2009: 51–171, 2 priedas. *TV pokalbių laidų ištraukų stenogramos*) panaudoti tolesniems sakytinės vartosenos tyrimams.

⁵ Laida *Akistata su Lietuva*, kurią kas antrą kartą veda skirtingi vedėjai, vertinta kaip dvi skirtingos laidos (2 laidos po 2 įrašus).

⁶ Skirtingų adresatų yra daugiau nei laidų dalyvių, nes tas pats žmogus, kai į jį kreipiasi keli skirtingi adresantai, yra laikomas keliais skirtingais adresatais.

Lietuvoje ir Latvijoje“ duomenimis⁷: 24-ių Lietuvos televizijos ir radijo žurnalistų bei laidų vedėjų vyrų (32–42 m.) kokybinių interviu apie žurnalistų kalbinę kompetenciją ir kt. analize. Beveik visi į imtį patekę respondentai turi spontaniško kalbėjimo eteryje patirties (toliau – BalSoc).

SOCIOLINGVISTINIS LAIDŲ IR JŲ DALYVIŲ APRAŠAS

Pagal pokalbio viešumo ar privatumo kriterijų visos TV pokalbių laidos, prieinamos visiems kalbinės bendruomenės nariams, formaliai priskirtinos viešajai erdvei. Bet pagal turinio ir nuo jo priklausantį kalbinės raiškos pobūdį jas dar tikslinga skirti į dvi minėtas pagrindines grupes: 1) visuomeninius klausimus nagrinėjančias debatų, diskusijų ir pokalbių laidas (toliau – VPL): *Akiračiai, Akistata su Lietuva, Ant svarstyklių, Be pykčio, Forumas, Redakcija, Teisė žinoti, Toks gyvenimas su Zita Kelmickaite, Tarp Rytų ir Vakarų, TV forumas, Versijos*; 2) asmeninius dalykus sprendžiančias ir pramogines, ne tik suaugusiųjų, bet ir vaikų auditorijai skirtas, pokalbių laidas (toliau – PPL): *Bėdų turgus, Nacionalinė paieškų tarnyba, Su Palmira; Auksinė savaitės blykstė, Šeštadienio rytas* (suaugusiems, toliau – SPPL), *Mėta Meškinija, Tele bim-bam* (vaikams, toliau – VPPL).

1) VPL priskirtinos TV pokalbių laidų – *debatų* – kategorijai: joms būdinga nuomonių reiškimas, tiesos, tinkamų sprendimų paieška, intelekto ir argumentų viršenybė (plg. Pečiulis 2007: 202). Pagal kalbinės raiškos pobūdį VPL sietinos su viešąja oficialiąja vartoseną, kai tarp adresanto ir adresato išlaikomas didesnis ar mažesnis atstumas, raiškos priemonės renkamos sąmoningiau ir atidžiau (plg. Miliūnaitė 2009: 40–44). VPL sąsajas su oficialiąja vartoseną patvirtina ir TV pokalbių laidų (2003–2005 m.) kalbos etiketo tyrimai: Giedrės Čepaitienės nuomone, visuomenines politines laidas labiausiai sieja pagarbius, oficialius santykius perteikianti distancinė mandagumo strategija (Čepaitienė 2007: 85–87).

2) PPL atitiktų kitas dvi dialoginio pobūdžio TV laidų kategorijas – *pokalbių* ir *realybės šou*, siejamas su žodžio, ginčo spektakliu, emocijų skatinimu, žmonių likimų atkūrimu, kasdienybės tragizmu ar heroizmu (plg. Pečiulis 2007: 202, 204). Pagal kalbinę raišką PPL sietinos su viešąja laisvą-

⁷ Projektas vykdytas 2009 m. Lietuvių kalbos institute. Rėmė Valstybinis mokslo ir studijų fondas.

ja vartoseną, kuriai būdinga formaliųjų taisyklių nevaržoma kalbinė raiška, neoficialumas (žr. Miliūnaitė 2009: 40–44). Įžvalgą dėl PPL sąsajų su laisvąja vartoseną patvirtina ir kalbos etiketo tyrimai: G. Čepaitienė, nors ir teigia, kad TV pokalbių laidose, kuriose ne tik viešai bendraujama, bet kurios yra ir viešai žiūrimos didelės auditorijos, tinkamesnė distancinė mandagumo strategija, visgi buitines socialines laidas (ypač skirtas vaikams) linkusi sieti su jaukia, natūralia aplinka ir šiltus santykius perteikiančia kontaktine mandagumo strategija (Čepaitienė 2007: 85, 87–90). Taigi nagrinėjant PPL kreipimosi formas būtina remtis ne (tik) viešosios dalykinės, bet (ir) buitinės vartosenos tyrimais. Įvade minėto įvardžių tyrimo duomenimis, buitinėse situacijose svarbūs pažinties, amžiaus ir lyties veiksniai. Familiariai (*tu*) Lietuvoje labiausiai linkę tarpusavyje bendrauti pažįstami abiejų lyčių jauni žmonės, vienaskaita gali kreiptis ir abiejų lyčių vyresnės kartos atstovai į jaunesnius, dažniausiai taip pat pažįstamus žmones. Nepažindami vienas kito, vienaskaita kreipiasi tik įvairaus amžiaus vyrai į savo lyties atstovus. Nefamiliariai, t. y. pagarbiai (*jūs*), buitinėse situacijose vienas į kitą kreipiasi nepažįstami skirtingos lyties jauni žmonės, taip kreipiamasi ir į pažįstamus bei nepažįstamus vyresniosios kartos atstovus; vyresni vyrai taip kreipiasi ir į pažįstamus, ir į nepažįstamas moteris (Rosinas 1996: 43–44).

Apibendrinant VPL ir PPL dichotomiją pasakytina, kad jos pagrindas – oficialumo–neoficialumo (laisvumo) matmuo sociolingvistiniuose tyrimuose laikomas vienu iš svarbiausių kriterijų (plačiau apie tai žr. Miliūnaitė 2009: 41tt.).

Bendroji viešajai oficialiajai vartosenai atstovaujančių VPL įrašų trukmė kiek didesnė (18 val.) nei viešajai laisvajai vartosenai priskirtinų PPL (14 val., iš jų 4 įrašai – 2 skirtingos laidos po 2 įrašus – vaikų laidos), tačiau palyginti nedidelis skirtumas ir toks pat studijoje dalyvavusių laidų svečių (58) ir labai panašus vedėjų skaičius (13 / 8) leidžia jas statistiškai lyginti (žr. 1 lentelę).

1 LENTELĖ. Laidų dalyvių pasiskirstymas pagal dalyvavimo pobūdį

Laidų pobūdis	Vedėjai	Dalyviai studijoje	Dalyviai telefonu	Iš viso dalyvių
VPL	13	58	76	147
PPL	8	58	5	71
Iš viso	21	116	81	218

Abiejose grupėse vyrauja laidos, kuriose, be vedėjo (-ų), dalyvauja daugiau nei vienas laidos svečias (38 / 5). Vis dėlto pagal dialogiškumo ar polilogiškumo kriterijų pokalbių laidos dažniausiai laikytinos ne polilogu, o aktyviojo pokalbio nario – vedėjo ir kiekvieno atskiro svečio – dialogu. Tiesa, polilogo fragmentų, nors ir retai, bet pasitaiko tarp studijoje dalyvaujančių svečių, tačiau jame niekada nedalyvauja skambinantys telefonu. Atsižvelgiant į tokį TV laidoms būdingą pokalbio pobūdį ir ypač vedėjo vaidmens svarbą, dalyviai dar skirstomi į tiriamajam klausimui įtakos turinčius pogrupius: *vedėjų* (aktyviausi pokalbio kūrėjai ir kreipimosi į adresatą formų vartotojai)⁸, *dalyvavusių studijoje* (aktyvūs pokalbio dalyviai ir kreipimosi į adresatą formų vartotojai) ir *skambinusių telefonu* (ppr. vienos ar kelių replikų autoriai, beveik nevartojantys kreipimosi į adresatą formų) (žr. 2 lentelę).

Tarp laidos iš viso dalyvavusių 218 žmonių kiek daugiau buvo vyrų (120) negu moterų (98). Kaip matyti iš 2 lentelės, tarp VPL vedėjų ir studijos dalyvių daugiausia buvo vyrų, o tarp PPL – moterų.

2 LENTELĖ. Laidų dalyvių pasiskirstymas pagal lytį (m – moterys, v – vyrai)

Laidų pobūdis	Vedėjai	Dalyviai studijoje	Dalyviai telefonu	Iš viso vyrų ir moterų
VPL	11 v / 2 m	46 v / 12 m	38 v / 38 m	95 v / 52 m
PPL	1 v / 7 m	23 v / 35 m	1 v / 4 m	25 v / 46 m
Iš viso	12 v / 9 m	69 v / 47 m	39 v / 42 m	120 v / 98 m

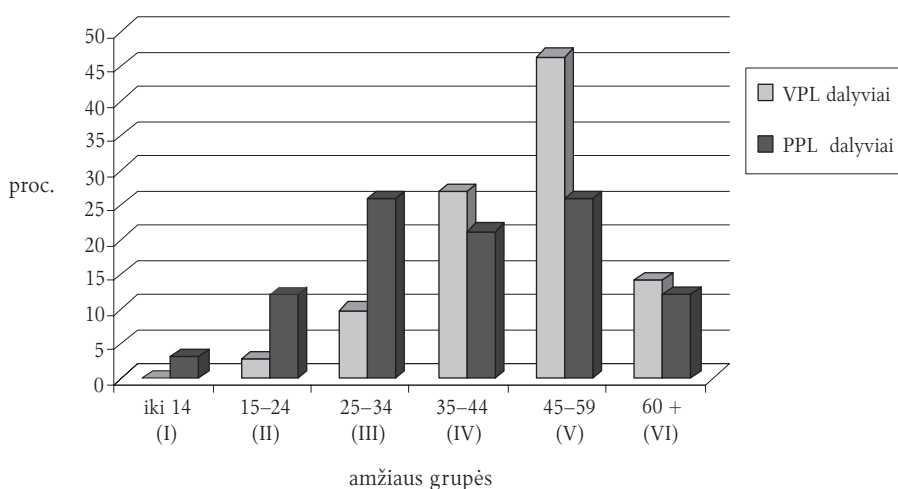
Laidų dalyvių daugumą sudaro darbingo amžiaus pilietiškai aktyviausi 25–59 m. amžiaus žmonės (žr. 3 lentelę).

⁸ Vedėjo, kaip pokalbio režisieriaus ir dažnai pagrindinio pokalbio adresanto, taigi ir aktyviausio kreipimosi į įvairius adresatus formų vartotojo, vaidmens svarbą pabrėžia ir komunikacijos, ir kalbos etiketo specialistai (žr. Čepaitienė 2007: 79–90; Pečiulis 2007: 205).

3 LENTELĖ. Laidų dalyvių pasiskirstymas pagal amžiaus grupes (be skambinusių telefonu)

Amžiaus grupės	Dalyvių amžius (m.)	VPL dalyvių procentas (skaičius)	PPL dalyvių procentas (skaičius)	Iš viso laidų dalyvių proc. (skaičius)
I	≤14	0 (0)	3,1 (2)	1,5 (2)
II	15–24	2,8 (2)	12,1 (8)	7,3 (10)
III	25–34	9,8 (7)	25,8 (17)	17,5 (24)
IV	35–44	26,8 (19)	21,2 (14)	24,1 (33)
V	45–59	46,5 (33)	25,8 (17)	36,5 (50)
VI	60 ≥	14,1 (10)	12 (8)	13,1 (18)

PPL dalyviai, kurių atstovai aktyviausiame amžiaus tarpsnyje pagal grupes pasiskirstę maždaug tolygiai (žr. III–V gr.) ir tarp kurių yra vaikų bei jaunuolių (I–II gr.), yra sąlygiškai jaunesni nei VPL dalyviai, tarp kurių vyrauja V gr. (beveik pusė) ir IV gr. atstovai (žr. 1 pav.).

1 PAV. Laidų dalyvių pasiskirstymas pagal amžiaus grupes (be skambinusių telefonu)

VPL vedėjai taip pat yra vyresni – tarp jų vyrauja IV ir V amžiaus grupių atstovai: 2 (III), 5 (IV), 6 (V). PPL vedėjai, kaip ir jų laidų svečiai, jaunesni – tarp jų vyrauja II ir III amžiaus grupių atstovai: 3 (II), 3 (III), 2 (IV).

Be tiriamojo kalbinio reiškinių vartosenai galinčių turėti įtakos sociolinguistinių veiksmų – amžiaus, lyties ir kt., dar aptartini dalyvių išsilavinimas (veiklos sritis), laidoje atliekami vaidmenys ir kt. Tarp VPL vedėjų vyrauja aukštąjį išsilavinimą turintys žurnalistai (10), pavieniai atvejai – kultūrologas, teisininkas, filosofas. Tarp šių laidų svečių taip pat vyrauja aukštąjį išsilavinimą turintys žmonės: daugiau nei pusę studijoje dalyvavusių svečių sudaro politikai, valstybės pareigūnai, anot Ž. Pečiulio, *sprendėjai*, angažuoto žodžio atstovai (Pečiulis 2007: 201). Iš kitų profesijų atstovų populiarūs politologai, ekonomistai, žurnalistai apžvalgininkai, psichologai, kultūrologai, verslininkai, buvo mokslininkų (istorikų, filosofų), dėstytojų, mokytojų, studentų, moksleivių, visuomeninių organizacijų atstovų, aktorių ir kt. Daugumas iš jų atlieka vadinamąjį *eksperto* vaidmenį, tai piliečiai, spaudžiantys politikus priimti tam tikrus sprendimus, kiti tiesiog liudija, reiškia nuomonę, atlieka *vox populi* vaidmenį (plg. Pečiulis 2007: 201).

PPL vedėjai yra aukštąjį išsilavinimą turintys įvairių specialybių žmonės: pusė iš jų žurnalistai (4), kiti – psichologas, aktorius, dainininkas, astrologas. Tarp PPL svečių, atliekančių eksperto vaidmenį, vyrauja aukštąjį išsilavinimą turintys gydytojai, leidybininkai, verslininkai. Tarp kitų PPL svečių vyrauja pramogų ir meno profesijų atstovai, daugumas iš jų taip pat turi aukštąjį išsilavinimą. Sunku spręsti apie giminytės terminais pramoginėse laidose įvardijamų trumpų replikų atstovus (pvz.: senelius, močiutes, mamas ir pan.) – darytina prielaida, kad bent jau didžioji dalis asmeninius dalykus TV laidose sprendžiančių asmenų neturi aukštojo išsilavinimo. Tokie dalyviai, kaip ir daugelis skambinusių telefonu, atlieka nuomonės reiškėjo, *vox populi* vaidmenį.

KREIPIMOSI FORMŲ VARTOSENOS POLINKIAI

Apibendrinamoji visų TV pokalbių laidų statistika rodytų didelę daugiskaitinės kreipimosi į adresatą formos persvarą: skirtingi adresantai į 248 skirtingus adresatus kreipėsi mandagumo daugiskaita (*jūs* ir atitinkama veiksmažodžio forma), o į 43 skirtingus adresatus – familiaria vienaskaita (*tu* ir atitinkama veiksmažodžio forma). Šiuo požiūriu matyti ryški visuomeninio

ir asmeninio (pramoginio) pobūdžio laidų takoskyra: VPL nuosekliai vartojamos daugiskaitinės kreipimosi formos, o PPL daugiskaitinė ir vienaskaitinė formos beveik vienodai populiarios.

1. Visi VPL pokalbių dalyviai – ir vedėjai (144 skirtingų adresatų įvardijimo⁹ atvejai), ir svečiai (46 skirtingų adresatų įvardijimo atvejai) – į visus adresatus kreipėsi mandagumo daugiskaita (iš viso 190 skirtingų adresatų įvardijimo atvejų), išskyrus vienintelį kreipimąsi į adresatą vienaskaitine forma.

Kreipdamiesi mandagumo daugiskaita, be įvardžio *jūs* (labai retai *pats*, *-i*, beveik be išimties junginyje su *jūs*), VPL dalyviai vartojo įvairių nominatyvinių adresato įvardijimų: a) į studijos svečius vedėjai dažniausiai kreipėsi distancinę strategiją pabrėžiančiu įvardijimu *ponas*, *-ia* + (vardas) + pavardė; b) palyginti retai į dalyvius studijoje kreiptasi nors ir daugiskaita, bet (kiek) familiariau: (*ponas*, *-ia* / *gerbiama(s)*) + vardas; tokia konstrukcija, dažnai su trečiuoju nariu (+ iš *kur*), vedėjai nuosekliai įvardijo tik skambinusius telefonu; c) VPL, palyginti su PPL, būdingi kreipimaisi pagal statusą, pvz.: (*gerbiama(s)* / *ponas*, *-ia*) *premjerė, ministrė, profesorius*¹⁰.

Įvairuojantys nominatyviniai adresato įvardijimai, nors ir vartojami kreipiantis daugiskaitine forma, dažnai rodo nevienodą bendravimo oficialumo laipsnį, kartais net skirtingas mandagumo strategijas. Pirminė tyrimo medžiagos peržvalga leidžia daryti prielaidą, kad nuodugni nominatyvinių adresato įvardijimų analizė galėtų atskleisti ne tik diskurso tyrimams aktualių individualios komunikacinės ir kalbinės (ne)kompetencijos, pokalbio strategijos plėtojimo atvejų, bet ir sociolingvistiškai įdomių faktų.

Kaip jau minėta, vienaskaitinė kreipimosi į adresatą forma VPL buvo pavartota tik vienintelio dalyvio: laidos svečias – garbaus amžiaus signataras,

⁹ *Adresato įvardijimas* – tai asmens, kuriam adresuojama informacija, t. y. adresato, pavadinimas, išreikštas žodžiu ar žodžių junginiu. Lietuvių kalboje individualus adresatas gali būti įvardijamas: 1) asmeniniais įvardžiais *tu*, *jūs*, rečiau *pats* (*-i*), *tamsta*; 2) daiktavardžiais (sudaiktavardėjusiais būdvardžiais ir dalyviais) ar jų konstrukcijomis, apibūdinančiomis adresatą pagal vardą ir (ar) pavardę, visuomeninę padėtį, profesiją ir pan., t. y. vadinamaisiais nominatyviniais įvardijimais, pvz.: *ponas* (*-ia*), *ponas* (*-ia*) + vardas / pavardė / pareigos; *gerbiamas(is)*, *gerbiama(-oji)* + vardas ir pan. (Ambrazas 1990: 9–11; Valeckienė 1998: 211; Čepaitienė 2007: 78–110; Girčienė, Skvorčiūtė 2009: 37–46). Taigi tais atvejais, kai adresatas įvardijamas asmeniniais įvardžiais *tu* ar *jūs*, sąvokos *adresato įvardijimas* apimtis iš esmės sutampa su sąvokos *kreipimosi forma* apimtimi. Šiame straipsnyje terminas *adresato įvardijimas* vartojamas kaip susijusios sąvokos, apimančios ir nominatyvinį kreipimąsi, pavadinimas.

¹⁰ Visus TV pokalbių laidose vartojamus nominatyvinių įvardijimų struktūrinius tipus žr. Girčienė, Skvorčiūtė (2009: 42–45).

žinomas filosofas, profesorius [VYR.SIGNAT.FILOS.PROF*VI] vienaskaita ir vardu keliskart kreipėsi į (tikėtina, pažįstamą) dvidešimt metų jaunesnę laidos viešnią signatarę, žinomą aktorę ir visuomenės veikėją [MOT.SIG-NAT.VISUOM.AKT*V], pvz.:

VYR. SIGNAT.FILOS.PROF*VI: *ne, [MOT.SIGNAT.VISUOM.AKT*V vardas], tu čia neteisi esi.*

Iš viso šioje laidoje dalyvavo trys žmonės: du minėtieji svečiai ir vedėjas kultūrologas profesorius [VYR.VED.KULT.PROF*V]. Ir aktorė, ir laidos vedėjas tiek vienas į kitą, tiek ir į filosofą kreipėsi daugiskaita: viešnia į vedėją vardu, vedėjas į viešnią – tik *jūs*, o abu į filosofą – nominatyviniu įvardijimu pagal statusą:

MOT. SIGNAT.VISUOM.AKT*V: *jeigu jie nebūtų <...> nupirkę nomenklatūros, jie nieko nevaldytų, **profesoriau** [VYR. SIGNAT.FILOS.PROF*VI], **jūs** puikiai tą suvo-
kiate.*

Kontekstas neatskleidžia, kaip į laidos vedėją kreipėsi laidos svečias – vienintelis įvardijimo žymeklis tėra įvardis *pats*, kuris, kaip rodo šio ir kitų tyrimų duomenys, gali būti vartojamas tiek mandagumo daugiskaitai, tiek familiariai vienaskaitai reikšti, taigi vertintinas kaip tarpinis tarp *jūs* ir *tu*¹¹:

VYR. SIGNAT.FILOS.PROF*VI: *dvidešims metų mano amžiui tai yra daug, **pačio** [VYR.VED.KULT.PROF*V] irgi ne tiek jau mažai, o istorijai ne toks didelis laikotarpis.*

Vienintelė VPL įvardijimo vienaskaitinė forma, pasirinkta pagal amžių vyriausio laidos svečio, gali būti siejama su pavartojusiojo statusu ir amžiumi. Kaip rodo tyrimai, dalykinėse situacijose į žemesnio statuso atstovą galima kreiptis familiariai, taip gali kreiptis ir vyresni žmonės į jaunesnius, paprastai pažįstamus, neoficialiai bendraudami (plg. Rosinas 1996: 43–44). Vis dėlto atsižvelgiant į tai, kad vyresniosios kartos vyrams net ir į pažįstamą moterį tradiciškai būdinga kreiptis daugiskaitine forma (plg. Rosinas 1996: 43–44), minėtąjį atvejį galbūt galima būtų sieti ne su hierarchiniu ar ne-

¹¹ Kreipiantis įvardžiu *pats*, –i tarsi vengiama tiesmukiško *tu*, kuris gali pasirodyti per šiurkštus, ypač kalbantis su menkai pažįstamu žmogumi; *jūs* – pernelyg oficialus, pabrėžiantis atstumą tarp pašnekovų. Matyt, šis įvardis užima tarpinę poziciją: viena, nėra familiarus, antra, nėra ir oficialus (Čepaitienė 2007: 81).

mandagiu elgesiu, bet su tam tikru visų trijų laidos dalyvių (galimų priskirti visuomenės veikėjams, kultūros žmonėms), plėtojančių laidoje šiaip gana retą polilogą, profesinių interesų bendrumu (plg. Čepaitienė 2007: 80tt.).

2. Palyginti su aptartosiomis VPL, su mandagumo daugiskaita (57 skirtingų adresatų įvardijimo atvejai) PPL smarkiai konkuruoja familiari vienaskaita (42 skirtingų adresatų įvardijimo atvejai). Daugiskaitinės kreipimosi formos PPL reiškiamos įvardžiu *jūs* (labai retai *pats*, *-i*, paprastai kartu su *jūs*), o vienaskaita, be vyraujančio įvardžio *tu*, labai retai įvardžiu *pats*, *-i*. Tarp nominatyvinių adresato įvardijimų abiem atvejais vyrauja kreipimasis (personažo) vardu.

Norint tiksliau nustatyti PPL beveik vienodai dažnų daugiskaitinių ir vienaskaitinių kreipimosi į adresatą formų vartojimo polinkius, pramoginio pobūdžio laidos dar buvo suskirstytos į suaugusiųjų (toliau – SPPL; 10 penkių skirtingų laidų įrašų) ir vaikų (toliau – VPPL; 4 dviejų skirtingų laidų įrašai) pogrupius.

2.1. SPPL daugiskaitinių formų pavartota dvigubai daugiau (48 skirtingų adresatų įvardijimo atvejai) nei vienaskaitinių (22 skirtingų adresatų įvardijimo atvejai). Įdomu tai, kad dažniausiai vienaskaita kreipiasi laidų vedėjai. Tai lemia jų, kaip pokalbio strateguotojų ir klausėjų, vaidmuo, reikalaujantis įvardyti adresatą, ir laidos svečių, kaip atsakytojų, istorijų pasakotojų, kuriems daug rečiau prireikia kreiptis į vedėją, vaidmuo, o ne vienkartiniai atvejai, kai svečiai į tujinimą atsako daugiskaitine forma.

Daugiskaitinės formos. Iš šešių SPPL vedėjų dvi V gr. moterys į visus adresatus, tiek dalyvaujančius studijoje (jie priklauso tai pačiai amžiaus grupei kaip ir vedėjos), tiek ir skambinusius telefonu, tarp kurių vyrauja moterys, nuosekliai kreipėsi tik daugiskaita, tokioms laidoms būdingą artumą rodydamos nominatyviniu įvardijimu (vardu). Palyginus su įvairuojančiomis jaunesnių vedėjų kreipimosi formomis (žr. toliau), čia būtų galima išvelgti amžiaus ir net lyties poveikį: vyresni žmonės tradiciškai laikosi įprastos daugiskaitinės kreipimosi formos, nepažįstamos moterys tradiciškai viena į kitą kreipiasi daugiskaita (plg. Rosinas 1996: 43–44). Formos pasirinktį greičiausiai veikia ir abiejų laidų vedėjų atliekamas savotiškų eksperčių, padedančių laidos dalyviams spręsti asmeninius klausimus, vaidmuo, lemiantis vertikalius santykius. Tai rodytų ir keleto nominatyvinių įvardijimų, skirtų laidų vedėjoms, pobūdis: prie vardo dar pridedamas prie-

dėlis *gerbiama*. Visi svečiai į vedėjas, taip pat ir jos į juos kreipėsi tik daugiskaita.

Kiti keturi SPPL vedėjai, tarp kurių vienas vyras (III gr.) ir trys moterys (viena III ir dvi IV gr. atstovės), daugiskaitinę ar vienaskaitinę kreipimosi formą rinkosi pagal situaciją. Daugiskaita jie tradiciškai kreipėsi į vyresnius ir (ar) garbesnius, eksperto vaidmenį atliekančius svečius (pvz.: gydytoją, knygų apžvalgininką), dažniausiai vartodami nominatyvinius įvardijimus vardu (ir į studijoje esančius, ir į pašnekovus telefonu), prie garbesnių – amžiumi ir statusu – kai kada (retokai ir tam pačiam asmeniui nebūtinai nuosekliai) pridėdami priedėlius: *ponas*, *-ia* / *mielas*, *-a* + vardas, į vadinamuosius ekspertus – dažnai pagal profesiją, pvz.:

a) VYR.VED*III: [MOT.POET.POLIT*VI **vardas**], **jums** nuo mūsų gėlės už jūsų kūrybinį įnašą.

VYR.VED*III: **miela** [MOT.POET.POLIT*VI **vardas**], *labas vakaras, malonu jus matyt. Prašau prie mūsų.*

MOT.VED.ŽURN1*III: **ponia** [MOT.POET.POLIT*VI **vardas**], *jūs esat vis tiek poetė, kuriate tekstus, aišku, esat labai lyriška, jautri. O kalbant apie mūsų šiandienos temą, ar yra buvę skausmo dėl to?*

VYR.VED*III: **ponia** [MOT.POET.POLIT*VI **vardas**], *šiandien tema ištikimybė ir neištikimybė, tai tas jausmas vienodai gali būti tiek tarp vyro ir moters, tiek tarp šiaip draugų, taip?*

b) MOT.VED.ŽURN1*IV: **gydytoja** [MOT.GYD.EKSP*V], *tai visiškai visi gali naudoti? <...> ačiū jums. Būkite sveika. Gero savaitgalio.*

SPPL svečiai, kaip jau minėta, kreipdamiesi į vedėjus tik daugiskaita, prie vardo, panašiai kaip ir VPL svečiai, paprastai dar pridėda (šiltą) pagarbą reiškiančius priedėlius: *gerbiamas*, *mielas* + vardas.

Vienaskaitinės formos. Vienaskaita SPPL vedėjai dažniausiai kreipiasi į kolegas vedėjus ir panašaus (ar jaunesnio) amžiaus ar (ir) statuso, galbūt pažįstamus svečius (kaip jau minėta, pramogų pasaulio atstovų vedamosiose pramoginėse laidose dažnai svečiuojasi tos pačios srities žmonės). Tokie familiarių formų vartojimo polinkiai buitines situacijas imituojančiose SPPL iš esmės atitinka buitinės vartosenos tradicijas (plg. Rosinas 1996: 43–44).

SPPL, kreipiantis į adresatą vienaskaitine forma, greta įvardžio *tu* (retai *pats*, *-i*) vartojami tik nominatyviniai įvardijimai vardu:

a) VYR.VED*III: *palauk*, [MOT.VED.ŽURN1*III *vardas*], negalima įžeidinėti tų merginų.

VYR.VED*III: [VYR.LAID.PRODIUS*III *vardas*], tai grįžtam prie mūsų šio vakaro viso laidos leitmotyvo – ištikimybės ir neištikimybės. **Tu** kažkaip labai saugius atsakymus ren*kiesi* mums šiandien.

MOT.VED.ŽURN1*III: *be klausyk*, [VYR.LAID.PRODIUS*III *vardas*], na, dažnai kalbama apie tai, <...>, bet tai **tau**, viena vertus, tos kalbos naudingos.

b) MOT.VED.ŽURN1*IV: o kas yra, [MOT.KITOS LAIDOS VED*III *vardas*], aš girdėjau, kad **tu** čia per reklamą pasakojai, kas yra blanširavimas?

c) MOT.VED.ŽURN2*IV: [MERG.DUKT*I *vardas*], **pati** esi kas? Šokėja? <...> tai aš teisingai supratau, **esi** užsibrėžusi tapti medike. <...> aš būsiu visai nenustebusi, jei **tu** po kokių dešimties metų, turbūt, truputį daugiau, ja tapsi.

MOT.VED.ŽURN2*IV: **ponia** [MOT.MOTINA*IV *vardas*], dabar **jūs** esat dirbanti moteris, taip? <...> Ar tiesa, kad kai [MERG.DUKT*I *vardas*] pasidarė protin-ga ir sąmoninga mergaitė, ji **jus** ramindavo prieš operacijas, o ne **jūs** ją?

Be aprašytųjų bendrųjų daugiskaitinės ir vienaskaitinės formų vartosenos polinkių, esama ir išimtinių atvejų. Pavyzdžiui, tas pats (a) laidos vedėjas į gerokai vyresnį svečių dainininką, kurio likimą savotiškai tarsi ekspertas revizuoja, dalį laidos kreipėsi familiariai (vienaskaita), pvz.:

a) VYR.VED*III: [VYR.SVEČ.DAIN*V *vardas*], kokie tada idealūs santykiai išeina? <...> Tai aš, kaip suprantu, neištikimybė yra abipusis reikalas. Tai **tu** gali būt neištikimas, o jina*l* negali?

Svečias, kaip ir visi kiti SPPL svečiai, ir į jį tujinantį vedėją, ir į jį daugis-kaita besikreipiančią vedėją moterį kreipėsi daugiskaita, dažniausiai su prie-dėliu (*miela*) ar vedėjo atveju galbūt didesnę atstumą reiškiančiu priedėliu *gerbiamas*:

a) VYR.SVEČ.DAIN*V: **gerbiamas** [VYR.VED*III *vardas*], galima, šitą programą aš sulaužysiu?

MOT.VED.ŽURN1*III: [VYR.SVEČ.DAIN*V *vardas*], iš tikrųjų, tiesa, **jūs** esat donžuanas? Pro moteris *nepraeinat*?

VYR.SVEČ.DAIN*V: **miela** [MOT.VED.ŽURN1*III *vardas*], **jūsų** toks skonis, toks neeilinis **jūsų** skonis.

Aptariamasis atvejis įdomus tuo, kad vėliau vedėjas, kreipdamasis į tą patį dainininką, perėjo prie daugiskaitos, plg.:

a) VYR.VED*III: *čia buvo bandymas ištikimybės ir neištikimybės tema, nes mes žinom, kad šitą laidą tikrai žiūrės jūsų žmona. Ir jūs išlaikėt egzaminą. <...> Bravo, [VYR.SVEČ.DAIN*V vardas].*

Tokią perėjimą prie pagarbesnės daugiskaitos galima sieti su savotišku svečio statuso, laidos vedėjo akimis žiūrint, pokyčiu (žr. iliustracinius pavyzdžius).

Vis dėlto tiek pastarasis (vargu ar specialiai planuotas) perėjimas nuo familiarios vienaskaitinės prie pagarbesnės daugiskaitinės to paties adresato įvardijimo formos, tiek ir to paties vedėjo nominatyvinių kreipimūsi į tą patį adresatą įvairavimas (vardas / *ponia (miela)* + vardas ir kt.; žr. ankstesnius pavyzdžius), būdingas ir kitiems laidų vedėjams, skirtingų adresatų įvardijimas daugiskaitinėmis ir vienaskaitinėmis formomis, jau nekalbant apie bendraamžių tos pačios laidos (a) vedėjų skirtingas kreipimosi formas į tą patį adresatą ir pan., liudytų apie SPPL vedėjų sprendžiamus nelengvus klausimus, kaip kurti jaukią asmenines problemas gvildenančių laidų atmosferą, o kartu parodyti pagarbą laidos svečiams, t. y. atsižvelgti į TV laidos viešą pobūdį. Tai patvirtina ir minėtojo laidos vedėjo [VYR.VED*III] komentaras: „Dabar prancūzai irgi nori atsisakyti *jūs*, nori palikti tikrai *tu*, ne *vous*. Vokiečiai irgi *Sie* bando pamesti ir tas mandagumo formas. Aš nežinau, man gražu, kai yra takoskyra daroma, bet, pavyzdžiui, labai man, kaip laidos vedėjui, kartais būna sunku, vyresnį žmogų, kai gerai pažįstu, galiu ir *tu* jam sakyti, man tai nesudaro problemų. <...> Tai toks, ta prasme, *tu* ir *jūs* santykis, jis labai toks išplaukęs“ [išretinta mano. – J. G.] (BalSoc).

2.2. VPPL daugiskaitinių kreipimosi formų, atvirkščiai nei SPPL, perpus mažiau (9 skirtingų adresatų įvardijimo atvejai) nei vienaskaitinių (20 skirtingų adresatų įvardijimo atvejų). Tai iš dalies lėmė vienos (iš dviejų skirtingų) vaikams skirtos laidos, kurioje nuosekliai, nepaisant skirtingo amžiaus, lyties ir kt., kreipiamasi vienaskaita, dviejų įrašų poliloginis pobūdis: čia aktyviai bendrauja ir todėl dažnai adresatus įvardija ne tik laidos vedėja, bet ir kiti personažai bei svečias – šios laidos įrašuose pasitaikė net 16 skirtingų adresatų įvardijimo vienaskaita atvejų. Pabrėžtina, kad laidoje, išskyrus

greičiausiai III amžiaus grupei priskirtinus nuolatinį svečią (kitame įrašė – viešnią), visi kiti dalyviai – personažai, kuriuos vaidina įvairaus amžiaus (II–IV gr.) atstovai. Taigi nuosėklios šios laidos vienaskaitinės kreipimosi formos pirmiausia sietinos su laidos adresatu – vaikais, kurie vieni į kitus, o ir į juos vyresni žmonės tradiciškai kreipiasi vienaskaita, todėl natūralu, kad su jais draugiškai nusiteikę laidos personažai tarpusavyje bendrauja laikydamiems vaikams įprastos kontaktinės mandagumo strategijos (tai tradicinis vaikų laidų bruožas; plg. Čepaitienė 2007: 90).

Tačiau viename kitos laidos, skirtos vaikams ir visai šeimai, įrašė aktyviai bendraujama su ne visai tipišku tokios laidos adresatu – vaikų seneliais. Į juos 8 kartus (tai praktiškai visi SPPL priskirtini skirtingi daugiskaitiniai adresatų įvardijimo atvejai) IV amžiaus grupei priklausanti vedėja nuosekliai kreipėsi daugiskaita (plg. tipišką kito įrašo adresatą – į beveik bendraamžes laidų dalyves mamas ir vaikus – vienaskaita). Tai galėjo lemti didesnę, nei šiai laidai įprasta, daugiskaitinių kreipimosi formų skaičių.

Palyginti reta daugiskaitine forma VPPL kreipiamasi tik įvardžiu *jūs*, o tarp nominatyvinių įvardijimų vyrauja kreipimaisi (personažo) vardu, vaikams ir šeimai skirtai laidai dar būdingi ir kreipimaisi giminystės terminais (pvz.: *seneli (bočeli), močiute*), kartais vartojami kaip sudedamoji įvardijimo dalis – kartu su personažo vardu (pvz., *bočeli, rožinis meškeli*), pvz.:

MOT.VED*IV: *prašom, bočeli, rožinis meškeli* [VYR.SENEL*V–VI], *kalbėkite*.

MOT.VED*IV: *va močiutė sėdi. Močiute* [MOT.MOČIUT*V–VI], *pagirkit savo senelį*.

Minėtoji IV grupei priklausanti vedėja daugiskaita kreipiasi tik į vyresnius laidos svečius ir viešnius, kurių socialinis vaidmuo – močiutės ir seneliai. Adresato įvardijimai (personažų) vardais ar giminystės terminais, dažnai – deminutyvine forma, net ir kreipiantis daugiskaita neabejotinai rodo pastangas laikytis kontaktinės mandagumo strategijos, leidžiančios išreikšti adresanto ir adresato artumą, bendrystę, kurti jaukią namų atmosferą (plg. Карасик 2002: 77).

Vienaskaitinėmis kreipimosi formomis VPPL kontaktinė mandagumo strategija dar labiau išryškinama. Tai nuosekliai vartojamas familiarus įvardis *tu* (vienintelį kartą *pati*) ir tokie patys nominatyviniai adresato įvardijimai kaip ir kreipiantis daugiskaita: kreipiamasi (personažo) vardu, vaikams ir šeimai skirtai laidai dar būdingi kreipimaisi giminystės terminais (pvz.:

mama, sese), jie kartais vartojami kaip sudedamoji įvardijimo dalis – kartu su vardu (pvz., *mama Milda*).

MOT.VED*IV: **mama** [MOT.MAM1*IV], ar **pati** sesę, brolių turi?

MOT.VED*IV: *na, ir dabar – **baltoji meškutė** [MOT.MAM2*III]. Tai jau žinai apie ką rašysi? Prisistatyk.*

MOT.VED*IV: *gerai, klausyk, o gal su mašinytėm jau nebe **tavo** [BERN.BROL*I] amžiuį žaist, kaip galvoji?*

Ta pati IV grupei priklausanti vedėja vienaskaita kreipiasi tik į bendraamžius arba jaunesnius laidos svečius ir viešnius, kurių socialinis vaidmuo – mamos, sesės, broliai, draugai ir draugės. Vienintelis tos laidos, kur esama ir daugiskaitinių kreipimosi formų, sociolingvistiškai svarbus veiksnys yra amžius. Taigi galima išžvelgti skirtumų, palyginti net ir su buitinės vartosenos tradicija: į nepažįstamas bendraamžes moteris kreipiamasi ne mandagumo daugiskaita, o familiaria vienaskaita (plg. Rosinas 1996: 43–44).

3. Apibendrinant visas PPL, t. y. asmeninius dalykus aptariančias ar (ir) pramogines pokalbių laidas, skirtas vaikams (VPPL) ir ypač suaugusiems (SPPL), pastebėtina, kad jos geriausiai atskleidžia šiandieninei televizijai būdingą kintantį viešumo ir privatumo santykį, pilietinės erdvės suartėjimą su anksčiau viešai nerodyta privačiąja, tampa savotiška, anot Ž. Pečiulio, *namų tąsa* (plg. Pečiulis 2007: 198–202). Viešasis diskursas tampa vis privatesnis, krypta namų ar gatvės pokalbio link, matyti labai sumažėjęs socialinis skirtumas, reiškiamas kalba (Marcinkevičienė 2009). Turbūt nereikėtų pernelyg stebėtis, kad pamažu trinamos ribos tarp viešojo ir buitinio kalbėjimo, kad viešai vartojamos familiarios, tik buitinėi kalbai iki šiol buvusios būdingos vienaskaitinės kreipimosi formos (plg. Čepaitienė 2007: 79–80). Šio proceso įtaka matyti net ir visuomeninius klausimus nagrinėjančiose laidose (VPL) – sėkmingos politinės karjeros komponentais tapo kalbos paprastumas, suprantamumas, nuoširdumas (žr. Pečiulis 2007: 200), kurio viena iš kalbinės raiškos priemonių galima būtų laikyti kreipimąsi vardu.

Viešosios ir privačiosios erdvių artėjimas stebimas ir įvairiais atžvilgiais aptariamame visame pasaulyje (plačiau žr. Webster 2006: 168–208). Diskutuojama ir apie populiariosios kultūros bei masinių komunikacijos priemonių poveikį kalbai – ar jos kalbą gyvinančios, ar skurdinančios? Įdomi išvalga apie buitinės šnekamosios kalbos raiškos plitimą viešojoje erdvėje gerai ži-

nomo pasaulyje komunikacijos teoretiko Johno Fiske'o, mėginančio pristatyti populiariąją kultūrą ne kaip blogesnę už aukštąją, iš esmės tenkinančią buržuazijos poreikius, o kaip kitokią, tenkinančią kitų socialinių sluoksnių poreikius. Tyrėjo nuomone, nutolstant nuo oficialiosios *taisyklingos* kalbos, mėgaujamas įvairių šnekamosios kalbos kultūrų elementais, leidžiančiais atpažinti *savus* (Fiske 2008: 94–100). Viena iš anksčiau beveik tik buitinei kalbėsenai būdinga raiškos priemonė – familiari vienaskaitinė kreipimosi forma, per žiniasklaidą ir TV plintanti viešojoje vartosenoje, kalbos etiketo požiūriu dažnai vertinama kaip neigiamas, etiketo taisyklių neatitinkantis reiškiny (plg. Čepaitienė 2007: 85).

Pragmatikai, sociolingvistai, komunikacijos specialistai mandagumą supranta kiek kitaip, į jį žvelgia funkcinio aspektu. Lingvistinės pragmatikos požiūriu mandagumas neapsiriboja kalbos etiketo taisyklėmis ir normomis. Į pirmą vietą iškeliamas komunikacinė adresato intencija. Teigiama, kad artumą, bendrystę, gerus santykius rodančiam kontaktiniam mandagumui kalbos etiketas dažnai visai neaktualus (Hilbig 2007, plačiau žr. 2008). Iš socialinio statuso perspektyvos kontaktinės ir distancinės mandagumo strategijų priešpriešą atitinka asmeninės ir socialinės distancijos priešprieša: kontaktinė strategija sietina su bendravimu tarp *savų*, o distancinė – tarp *svetimų* (Карасик 2002: 80). Anot komunikacijos specialisto Ž. Pečiulio, apmąstančio ne tik Lietuvos, bet ir pasaulio patirtį, „TV siekia kompensuoti socialinio dialogo spragas, plėtoja visuomenės norą komunikuoti pačiais intymiausiais klausimais, taip fiksuodama radikalius piliečių vertybių ir normų pokyčius <...>. Naujosios realybės TV, sietinos su praėjusio amžiaus devintuoju dešimtmečiu, stilistika rodo kintantį požiūrį į eilinį pilietį – paprastas žmogus tampa laidų herojumi, liudija savo problemas, programos dalimi tampa kasdienybės vaizdai“ (Pečiulis 2007: 198–204tt.). Todėl natūralu, kad kasdienybė ir asmeninis ne tik paprastų, bet ir visuomenei žinomų žmonių gyvenimas tokius klausimus sprendžiančiose TV laidose perteikiamas kasdiene, buitine kalba, taigi ir familiariomis kreipimosi formomis.

Familiarumo, artumo išraiškos poreikį liudija ne tik TV pokalbių laidų medžiaga, bet ir tokių laidų vedėjų žurnalistų nuostatos – aiškiai deklaruojamas bendravimo ir kalbinės raiškos priemonių skirtumas visuomeninius ir asmeninius dalykus nagrinėjančiose laidose: „Jeigu aš, pavyzdžiui, kviečiu <...> sakysim, ministrą <...> pakalbėti ne tik apie politiką, tačiau, sakysim, apie hobi, <...> natūraliai, norint pralaužti tam tikrus ledus, <...> kad jisai jaustųsi patogiai, <...> aš noriu tapti jo kuo didesniu draugu, <...> man yra

kur kas svarbiau jo laisvalaikis, kad <...> televizijos žiūrovui būtų įdomiau. Tai, vadinasi, aš galiu elgtis, ko gero, familiariau, galiu gal jį pavadinti *tu*, jeigu leidžia amžius, ir visa kita. Taip kad laida laidai nelygu, ir nematau, kad galima jas visas užtempti ant vieno kurpalio“ (BalSoc). Turbūt labiausiai trikdo tai, kad privati erdvė su jai būdingomis familiariomis kalbinės raiškos formomis transliuojama viešai.

IŠVADOS

Kiekybinis viešąją vartoseną reprezentuojančių TV pokalbių laidų tyrimas atskleidė didelę šiai vartosenos sričiai įprastos mandagios daugiskaitinės kreipimosi formos persvarą: skirtingi adresantai į 248 skirtingus adresatus kreipėsi mandagumo daugiskaita (*jūs*) ir tik į 43 skirtingus adresatus – familiaria vienaskaita (*tu*). Kokybinė analizė išryškino visuomeninio (VPL) ir asmeninio bei pramoginio (PPL) pobūdžio laidų takoskyrą.

VPL, sietinose su viešąja oficialiąja vartoseną ir jai būdinga socialinį nuotolį bei pagarbą reiškiančia distancine mandagumo strategija, nuosekliai vartojamos padedančios išlaikyti socialinį atstumą daugiskaitinės kreipimosi formos. PPL, sietinose su viešąja laisvąja vartoseną ir jai būdinga artumą reiškiančia kontaktine mandagumo strategija, vienaskaitinės kreipimosi formos, padedančios palaikyti draugiškus asmeninius santykius, smarkiai konkuruoja su daugiskaitinėmis kreipimosi formomis – jos abi yra beveik vienodai dažnos (*jūs* – 57 / *tu* – 42). Taigi VPL ir PPL dichotomija laikytina pagrindiniu veiksnium, lemiančiu kreipimosi formų pasirinktį. Skirtingas laidų pobūdis lemia ir jų dalyvių skirtumus, kurie, be minėtųjų oficialumo bei laisvumo aspektų, taip pat gali turėti įtakos kreipimosi formų pasirinkimui: PPL dalyviai yra sąlygiškai jaunesni nei VPL, dalies jų išsilavinimas ir visuomeninis statusas yra žemesnis; tarp VPL vedėjų ir svečių dominuoja vyrai, tarp PPL – moterys, tarp VPL svečių vyrauja politikai, o PPL – pramogų pasaulio atstovai; PPL, palyginti su VPL, mažiau dalyvių, atliekančių *sprendėjo*, *eksperto* vaidmenį, ir atitinkamai daugiau vadinamųjų *vox populi* atstovų.

Pagrindiniai kreipimosi formų pasirinktį PPL lemiantys sociolingvistiniai veiksniai – adresanto ir adresato amžiaus santykis, pažinties laipsnis, socialiniai vaidmenys, kuriems gali turėti įtakos ir išsilavinimas, socialinis statusas (laidos vedėjas / svečias; sprendėjas, ekspertas (pagal priklausymą

tam tikrai profesijai) / *vox populi* ir kt.). Daugiskaitine forma PPL dažniausiai kreipiamasi į vyresnius, garbesnius, sprendėjo ar eksperto vaidmenį atliekančius laidų dalyvius. Vienaskaitinė kreipimosi forma būdingesnė laidų vedėjams, ja paprastai kreipiamasi į bendraamžius ar jaunesnius bei pažįstamus žmones, atliekančius kolegos laidos vedėjo ar *vox populi* vaidmenį. Šių laidų, mėginančių derinti *vieša* ir *privatu* (viešai per TV transliuojama savotiška *namų tąsa*), vedėjams tenka spręsti nelengvus uždavinius – kaip kalbinės raiškos priemonėmis, tarp jų ir skirtingomis kreipimosi formomis, kurti jaukią asmeninius dalykus gvildenančių laidų aplinką ir kartu rodyti pagarbą ne tik laidos svečiams, bet ir žiūrovams.

LITERATŪRA

- Ambrasas V. 1990: Kaip kreiptis? Kaip vadinti? – *Gimtoji kalba* 4, 9–11.
- Boissevain J. 1987: Social Network. – *Sociolinguistics* 1 (HSK 3.1), Berlin–New York, 164–169.
- Brown P., Levinson S. 1978: Universals in language usage: politeness phenomena. – *Questions and politeness* (ed. E. Goody), Cambridge: Cambridge University Press, 56–289.
- Brown P., Levinson S. 1987 (papildytas 1978 m. leidimas): *Politeness. Some universals in language usage*, Cambridge: Cambridge University Press. Fragmentai per internetą: <http://books.google.lt/books>
- Čepaitienė G. 2007: *Lietuvių kalbos etiketas: semantika ir pragmatika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Džežulskienė J. 1994: Kalba ir giminė. – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*, Vilnius: Gimtoji kalba, 55–61.
- Fiske J. 2008: *Populiariosios kultūros supratimas*, Vilnius: Žara.
- Girčienė J., Kupčinskaitė-Ryklienė A. 2005: Kreipimosi į adresatą būdai reklamoje. – *Kalbos kultūra* 78, 220–230.
- Girčienė J. 2009: Adresato įvardijimas periodikoje. – *Kalba ir kontekstai*, Vilnius.
- Girčienė J., Skvorčiūtė K. 2009: Adresato įvardijimo polinkiai viešajame sakytiniame diskurse. – *Working paper* 3, 35–47.
- Grumadienė L. 1994: Sociolingvistika ir kalbos kultūra. – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*, Vilnius: Gimtoji kalba, 5–13.
- Gudavičienė E. 2007: *Lietuvių kalbos direktyvai*. [Daktaro disertacija.]
- Hilbig I. 2007: Kalbinis mandagumas ir kalbos etiketas – viena ir tas pat? – *Lietuvos socialinių mokslų forumo pranešimų tezės*. Prieiga per internetą: <http://www.socforumas.lt/files/events/tezes1.doc>

- Hilbig I. 2008: Mandagumas kaip reliatyvus kalbinis, socialinis ir kultūrinis reiškiny. – *Acta Linguistica Lithuanica* 58, 1–15.
- Hilbig I. 2009: Lietuvių ir anglų prašymų strategijos ir mandagumas. – *Lietuvių kalba* 3. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=130>
- Karaliūnas S. 1997: *Kalba ir visuomenė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Marcinkevičienė R. 1994: Gyvosios kalbos etnografija. – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*, Vilnius: Gimtoji kalba, 47–54.
- Marcinkevičienė R. 2004: Užsakomųjų reklaminių straipsnių tarpasmeninės funkcijos raida. – *Respectus philologicus* 6 (11). Prieiga per internetą: <http://filologija.vukhf.lt>
- Marcinkevičienė R. 2009: Nuo Habermaso iki Valinsko. Viešosios erdvės privatėjimas. – *Akiračiai* 2–3 (409), 1, 4. Prieiga per internetą: <http://www.akiraciai.lt/Akiraciai/Tema/Nuo-Habermaso-iki-Valinsko.-Viesosios-erdves-privatejimas>
- Miliūnaitė R. 2009: *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Pečiulis Ž. 2007: *Iki ir po televizijos. Žvilgsnis į XX amžiaus audiovizualinės masinės komunikacijos fenomeną*, Vilnius: Versus aureus.
- Romaine S. 2000: *Language in society*, Oxford: Oxford University Press.
- Rosinas A. 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Skvorčiūtė K. 2009: Adresato įvardijimas sakytinėje kalboje (TV pokalbių laidų pagrindu). [Bakalauro darbas, VPU.]
- Valeckienė A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Vilkienė L. 1998: Dialogo adresantas ir adresatas. – *Kalbotyra* 47, 153–164.
- Webster F. 2006: *Informacinės visuomenės teorijos*, Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Карасик В. 2002: *Язык социального статуса*, Москва: Гнозис.

Gauta 2009 11 11

COMPETITION BETWEEN PLURAL AND SINGULAR FORMS OF ADDRESS IN PUBLIC SPOKEN USAGE

S u m m a r y

A quantitative analysis of television talk shows representing public usage and broadcasted between 26 January 2009 and 11 March 2009 has identified a marked preference for the polite form of address, which is usual in this area of usage: different addressors referred to 248 different addressees by the polite plural form *jūs* and only to 43 different addressees by the less polite singular *tu*. A qualitative analysis has identified differences between programmes dealing with public issues (PPI) and programmes focusing on entertainment and/or personal issues (PEI).

PPIs are related to public official usage and therefore consistently use plural forms of address which help maintain social distance. PEI, in their turn, are mostly related to freer public usage, hence singular forms of address which help maintain friendly relationships compete with plural forms of address. Both of them are equally popular (*jūs* found in 57 instances; *tu*—in 42 instances). A different character of PPIs and PEIs determines differences in the choice of their participants and in addition to the previously discussed aspects of official and free usage might also influence the choice of the forms of address.

The main socio-linguistic factors determining the choice of the forms of address in PPIs include the age of the addressor and the addressee, closeness between them, social roles which might be influenced by education and social status. The plural form in PPIs is mostly used when addressing older, more respectable participants, often performing the roles of *decision takers* or *experts*. The singular form is preferred by moderators, used in reference to peers, younger interlocutors or acquaintances. It should be noted that PPI moderators attempting to combine *public* and *private* sometimes have to cope with rather tough situations, for example, by linguistic means, including polite forms of address, they have to create a friendly environment and show respect to their guests and the audience.

JURGITA GIRČIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
jurgag@takas.lt